

Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter KRUS

Klokka går, men tiden står stille – Isolasjon i fengsel

Bacheloroppgave – KRUS 3900

Kandidatnummer: 3923

**Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter KRUS Bachelorstudium i
straffegjennomføring 19/20**

Antall ord: 8684

Innhold

1.0 Innledning.....	3
1.1 Begrepsdefinisjon og avgrensninger	3
1.2 Forforståelse.....	4
1.3 Oppgavens struktur	4
2.0 Metode	5
2.1 Problemstilling og litteratursøk.....	5
2.3 Valg av litteratur og kildekritikk	7
2.4 Kritikk til egen metode	8
3.0 Teorigrunnlag	9
3.1 Isolasjon i fengsel	9
3.2 Kritikk av isolasjon i norske fengsel.....	10
3.3 Isolasjonens skadevirkning.....	12
4.0 Fængselsbetjente som profesjonsutøvere.....	13
4.1 Fængselsbetjente og skjønnsutøvelse.....	13
4.2 Dobbelrollen.....	15
4.3 Tidsaspekt.....	17
4.4 Skadeomfang.....	20
5.0 Avslutning.....	22
Litteraturliste.....	25

1.0 Innledning

«Så hvis du spør meg hvordan isolasjon var for meg, vil jeg si: et rent helvete på jord. Ikke fordi det var noen som var direkte stygge mot meg under selve isolasjonsoppholdet, men på grunn av hva det gjorde med meg (...) De ti dagene i isolasjon rokket ved noe av det mest grunnleggende i meg - menneskeheten min» (Anonym 2019, s. 161).

Kriminalomsorgen skal med humanistisk menneskesyn arbeide forebyggende og bidra til å skape et verdig liv for innsatte under frihetsberøvelsen (Justis- og politidepartementet 2008, s. 19-21). Straffegjennomføringsloven regulerer kriminalomsorgens arbeid. I strgfjl. § 2 og dens forskrift § 1-2 legges det til grunn at ansatte i kriminalomsorgen skal prioritere arbeid med varetektsinnsatte og andre innsatte som ikke kan være en del av fellesskapet. Dette for å minimere skadevirkninger av isolasjon. Sivilombudsmannen sendte i 2019 en særskilt melding til Stortinget som omhandlet isolasjon i fengsel. Hensikten med meldingen var å gjøre Stortinget oppmerksom på at isolasjon i norske fengsel representerer en risiko for brudd på forbudet mot tortur og umenneskelig behandling (Sivilombudsmannen 2019).

Sivilombudsmannens melding viser til at arbeidet med isolerte innsatte oppleves å være svært mangelfullt. Dette vekker en umiddelbar interesse i meg som fengselsbetjent og jeg føler et ansvar for å bidra. Målet med oppgaven blir derfor å øke fokus på hvordan fengselsbetjenten faktisk kan arbeide skadereduserende med isolerte innsatte i fengsel. Teksten er skrevet med en tanke om å kunne bidra til kriminalomsorgens førstelinje, og skrives ut fra et fengselsbetjentperspektiv.

Min problemstilling er:

Hvordan kan man som fengselsbetjent bidra til å redusere skadevirkninger av pålagt isolasjon?

1.1 Begrepsdefinisjon og avgrensninger

I denne oppgaven skal jeg ta for meg begrepet isolasjon i fengsel. Begrepet har ikke en tydelig og ensformig definisjon. Jeg ser da et behov for å definere hva begrepet innebærer i denne teksten. FNs standard minimumsregler for behandling av innsatte - Mandelareglene (2015) slår fast at isolasjon innebærer at innsatte er fysisk innesperret og adskilt fra andre i minimum 22 timer i døgnet. I tillegg slås det fast at innsatte mister muligheten til meningsfull menneskelig kontakt med andre.

Isolasjon i fengsel forekommer i flere ulike former, men alle samsvarer ikke med definisjonen av begrepet. Jeg ser derfor et behov for å tydeliggjøre hvilke former for isolasjon som skal behandles i oppgaven. Bruk av begrepet isolasjon i oppgaven referer til pålagt isolasjon. Det vil da være isolasjon pålagt fra retten jf. straffeprosessloven § 186a og fengselsbesluttet isolasjon jf. straffegjennomføringsloven §§ 37 og 38 som beskrives. Når det gjelder strgfjl. § 37 er det de tilfellene med hel utelukkelse som oppfyller definisjonens krav.

Oppgaven tar utgangspunkt i hva fengselsbetjenten kan bidra med når innsatte allerede er isolert. Jeg vil derfor ikke ta for meg hvordan retten og fengselsbetjenten kan unngå å bruke isolasjon som virkemiddel. Videre vil jeg ikke belyse personlige trekk hos innsatte som kan prege utfallet av isolasjonens skadevirkninger. Jeg har lagt til grunn at fengselsbetjenten har kunnskap om ulike tegn og symptomer knyttet til skadevirkninger.

1.2 Forforståelse

Min forforståelse preges av at jeg er fengselsbetjent og arbeider i høysikkerhetsfengsel. I min karriere har jeg tjenestegjort ved flere ulike høysikkerhetsfengsel i Norge. Da jeg startet som fengselsaspirant ved kriminalomsorgens høgskole- og utdanningscenter KRUS hørte jeg til stadighet at jeg gikk på verdens beste fengselsbetjentutdanning, og at jeg kom til å tjenestegjøre i verdens beste kriminalomsorg. I etterkant har jeg over flere år arbeidet med innsatte som har vært isolert i fengsel, og har en iboende interesse for tematikken. Jeg har som fengselsbetjent fått oppleve hva isolasjon kan gjøre med mennesker på nært hold. Hvordan isolasjon påvirker mennesker og hvordan man kan arbeide med isolerte mener jeg bør vies større oppmerksomhet. Jeg tror at fengselsbetjenten har flere muligheter for å kunne bidra i det skadereduserende arbeidet.

1.3 Oppgavens struktur

Oppgaven består av innledning, metode, teorigrunnlag, drøfting og avslutning. Innledning tar for seg definisjon av begrep og avgrensninger. I tillegg presenteres min forforståelse og til slutt denne delen om oppgavens struktur. I metodedelen beskriver jeg metodevalg, problemstilling og hvordan jeg gått frem i mitt litteratursøk. Deretter begrunner jeg valg av litteratur sett opp mot kildekritikk. I teorigrunlaget beskriver jeg bakteppet som setter føringer for min drøfting. Den første delen handler om isolasjon i fengsel, deretter belyser jeg overordnet kritikk av isolasjon i norske fengsel. Avslutningsvis redegjør jeg for skadevirkninger av isolasjon. Oppgavens drøfting er delt inn i fire deler hvor 4.1 og 4.2 tar for

seg grunnlaget fengselsbetjenten har til å kunne arbeide skadereduserende. 4.3 og 4.4 vil ta for seg hvordan fengselsbetjenten kan arbeide skadereduserende i forhold til tidsaspekt og skadeomfang. I oppgavens drøfting kompletterer jeg teorigrunnlaget med andre bidrag som hjelper meg å kunne svare på problemstillingen. Egne praksiserfaringer ses også i lys av teori. Avslutningsvis presenterer jeg en oppsummering og svarer på problemstillingen.

2.0 Metode

Metode beskriver fremgangsmåten man har benyttet seg av for å få frem ny kunnskap. Valg av metode tar utgangspunkt i det problemet man ønsker å løse (Dalland 2020, s. 53-54). Denne oppgaven er basert på et litteraturstudie. Ved å bruke litteraturstudie som metode undersøkes allerede eksisterende teori og forskning (Dalland 2020, s. 199-200). Dataen som er innhentet har et bredt spekter og består av fagbøker, forsknings- og fagartikler, lovverk, rapporter og litteratur som tar for seg praksisfeltet. I tillegg har jeg brukt mine praksiserfaringer fra flere år som fengselsbetjent i høysikkerhetsfengsel. Ved at det brukes eksempler fra egen praksis stilles det krav til anonymisering og ivaretagelse av personvern (Dalland 2020, s. 167-173). Jeg har valgt å fjerne nødvendige detaljer i mine beskrivelser av innsatte og ansatte. I tillegg har jeg valgt å ikke beskrive særegne trekk ved fengslene jeg har arbeidet i. Dette for å imøtekomme etiske krav om å unngå gjenkjennerbarhet.

Erfaringene mine som er brukt i oppgaven er ikke basert på kvalitative undersøkelser, men representerer opplevelser fra min arbeidshverdag. Noen av beskrivelsene er av lengre karakter for å kunne få frem kontekst, og skape grunnlag for drøfting i lys av teori. Jeg ønsker å tydeliggjøre at mine eksempler ikke generaliserer den totale praksisen, men de kan få frem hvordan teorien kan utspille seg i praksisfeltet. I en litteraturstudie beskriver metoden hvordan jeg har funnet frem til de kildene som er benyttet (Dalland 2020, s. 206). Jeg vil nå beskrive og begrunne, hvordan jeg har foretatt litteratursøk basert på min problemstilling. Deretter beskrives mine kriterier for valg av litteratur og kildekritikk.

2.1 Problemstilling og litteratursøk

Min problemstilling er: *Hvordan kan man som fengselsbetjent bidra til å redusere skadevirkninger av pålagt isolasjon?* Jeg valgte å bruke hvordan i formuleringen da dette er vanlig ved *anvendelse*, og det å få frem hvordan vi gjør ting. Min problemstilling satte føringer for mitt litteratursøk (Pettersen 2019, s. 104-107). Isolasjon i fengsel på den ene siden, og skadevirkninger og kritikk mot isolasjonsbruken på den andre siden. Litteratursøket

startet på biblioteket til Kriminalomsorgens høgskole- og utdanningscenter (KRUS), der jeg fikk veiledning av bibliotekar for å kunne etablere gode søkestrategier. Valg av bibliotek ble tatt ut fra oppgavens tema (Pettersen 2019, s. 114-116).

Den digitale søkeprosessen startet med at jeg tok i bruk databasene oria.no, idunn.no og google scholar. Viktige søkeord som ble brukt, hver for seg og i kombinasjon, i litteratursøket var isolasjon, fullstendig isolasjon, skadevirkninger, fengsel, kritikk, fengselsbetjent, solitary confinement og prison. Databasene oria og idunn førte til funn av norske publikasjoner. Relevante funn var Rua & Smith (red) - *Isolasjon: et fengsel i fengselet*, og Westrheim & Eide (red) - *Kunnskapsbasert straffegjennomføring i kriminalomsorgen i Norge*. Bidragene er fagbøker som består av ulike tekstbidrag fra ulike forfattere. Bidragene ga meg utvidet kunnskap om temaet isolasjon og fengselsbetjentens rolle i kriminalomsorgen. I tillegg fant jeg Horn - *Fullstendig isolasjon ved risiko for bevisforspillelse*. Dette er en utgivelse av hans doktorgradsavhandling og den ga meg større innblikk i isolasjonens kompleksitet og forklaringer rundt kritikk. Kildene er av nyere karakter og er henholdsvis fra 2017 og 2019. Horn og Westrheim & Eide er rene norske bidrag. Rua & Smith inneholder fagtekster fra Norge, Sverige og Danmark. I mitt litteratursøk opplevde jeg google scholar som et godt verktøy for å finne internasjonal litteratur. Ved å bruke denne databasen fant jeg avhandlingen til Shalev - *A sourcebook on solitary confinement*. Kilden er fra England og er publisert i 2008. Dette bidraget ga meg en dypere forståelse for hvordan isolasjon kan påvirke innsatte.

Videre i mitt litterære søk benyttet jeg meg av snøballmetoden. Metoden innebærer at man undersøker kilder og litteraturlister som er benyttet i andre tekster (Dalland 2020, s. 151). Fremgangsmåten førte til at jeg utvidet søket og fant andre kilder som ble relevant for oppgaven. Bidrag som Gamman (1995), sivilombudsmannens særskilte melding til stortinget (2019) og FNs standard minimumsregler for behandling av innsatte - Mandelareglene (2015) ble avdekket i denne prosessen. Gjennom disse funn fikk jeg blant annet hjelp til å definere begrepet isolasjon og innblikk i kritikken rettet mot bruken av isolasjon i fengsel.

Under mitt litterære søk opplevde jeg noen forskningshull. Jeg opplevde at det manglet litteratur som beskrev det faktiske arbeidet med isolerte. Det var mange bidrag som tok for seg skadevirkninger, men ikke hvordan man faktisk skal arbeide for å redusere de. Dette kan ses på som en svakhet ved litteraturstudien, og for å svare på problemstillingen måtte jeg utvide søket. Pensumlister fra fengselsbetjentutdanningen og bachelorutdanningen ved KRUS ble også benyttet i litteraturstudiet. Gjennom dette klarte jeg å finne noen kilder som

omhandlet fengselsbetjentens faktiske arbeid. Kilder som ble avdekket var blant annet Nytrøen (2019) og Lundeberg & Mjåland (2019).

2.3 Valg av litteratur og kildekritikk

Kildekritikk er et viktig moment ved valg av litteratur i en litteraturstudie (Pettersen 2019, 115-116). Dalland (2020, s. 159-160) viser til at kildene som skal brukes må vurderes i forhold til relevans, gyldighet og holdbarhet. I mitt litteraturvalg vurderte jeg kildene først opp mot relevans for problemstillingen, og deretter vurderte jeg kildens kvalitet gjennom undersøkelse av forfatter og publikasjon.

Som bakgrunnsteori i oppgavens teoridel har jeg i hovedsak brukt bidrag fra Europarådets torturforebyggingskomite (CPT) (1994-2019), Gamman (1995), Shalev (2008), Horn (2017), FNs torturkomite (CAT) (2018), Rua & Smith (2019) og Sivilombudsmannens særskilte melding (2019).

Jeg har valgt å ta for meg den overordnede kritikken mot bruk av isolasjon i fengsel. Kildene fra Sivilombudsmannen, CPT og CAT oppleves å inneha faglig tyngde og er fra kjente utgivere. I tillegg opplever jeg denne kritikken som troverdig på bakgrunn av faggruppens sammensetning og posisjon i samfunnet både nasjonalt- og internasjonalt.

Doktoravhandlingen til Horn (2017) og fagboken til Rua & Smith (2019) anser jeg å inneha faglig tyngde i forhold til temaet isolasjon. Forfatternes faglige bakgrunn gjør at jeg mener at kildene er av god kvalitet. Rua & Smith er også sentrale skikkelser i det skandinaviske isolasjonsnettverket som er etablert av institutt for kriminologi og rettssosiologi ved Universitetet i Oslo.

Jeg har i hovedsak valgt nyere litteratur i min oppgave, men har også valgt to bidrag av eldre karakter. Gamman sin undersøkelse er fra 1995, og jeg har ikke funnet liknende undersøkelser som er foretatt i Norge i nyere tid. Jeg mener den er relevant for oppgavens tema da den belyser skadevirkninger av isolasjon. Den er publisert i et medisinsk fagtidsskrift og referert til i nyere publikasjoner som Horn fra 2017 og Rua & Smith fra 2019. Dermed mener jeg bidraget er av god kvalitet.

Shalev sin avhandling er fra 2008, men oppleves som en god kilde siden sivilombudsmannen referer til denne i sin særskilte melding til stortinget i 2019. Horn (2017) refererer også til

denne kilden i sin doktoravhandling. Det gjør at jeg opplever kilden som et godt og kvalitetssikret bidrag.

Listen over skadevirkninger av isolasjon som Smith & Koch (2019) presenterer er sammenfattet ut fra flere undersøkelser gjennomført i ulike land. De trekker frem at de ulike undersøkelsene er basert på forskjellige isolasjonsvilkår og viser til at ikke alle symptomer var fremtredende i samtlige undersøkelser. Jeg har valgt å bruke denne kilden fordi det gir en oversikt over mange potensielle skadevirkninger av isolasjon.

I lys av teorigrunnet har jeg valgt å bruke kilder som beskriver flere sider av fengselsbetjentrollen for å kunne svare på problemstillingen. Jeg har benyttet meg av nedskrevne erfaringer gjort av ulike fagpersoner innenfor fagfeltet. I følge Dalland (2020, s. 139-140) kan det å benytte seg av slike erfaringer i oppgaven bidra til å få frem kompleksiteten i fagfeltet. Vabø (2014), Nymo (2019) og Lundeberg & Mjåland (2019) bidro til økt forståelse av fengselsbetjentens ulike roller og posisjon som yrkesutøver. For å kunne få frem flere perspektiver fra ulike yrkesutøvere valgte jeg bidrag fra fengselsbetjent Nytrøen (2019), psykolog Olsson (2019) og fengselsleder Høidal (2019). Bidragene beskriver forskjellige erfaringer og utfordringer i arbeidet med isolerte. Bidraget fra psykiater Rosenquist (2019) omhandlet arbeid med psykisk syke i fengsel. Jeg opplevde at denne kilden hadde overføringsverdi til min problemstilling.

2.4 Kritikk til egen metode

I min forforståelse hadde jeg tanker om at jeg skulle finne mange forskjellige måter fengselsbetjenten kunne arbeide skadereduserende. Underveis i min drøfting merket jeg at dette arbeidet var mer sammensatt enn jeg først antok. I drøftingen kom jeg frem til at litteraturen om skjønnsutøvelse og dobbeltrolle ikke bidro til konkrete måter fengselsbetjenten kan arbeide skadereduserende. Jeg opplever at disse elementene danner grunnlaget for at fengselsbetjenten skal kunne ha mulighet for å arbeide skadereduserende. Selv om funnene var uventet var de nødvendige å ta med i min oppgave siden de anses å påvirke og muliggjøre hvordan fengselsbetjenten kan bidra. Grunnet oppgavens begrensning førte dette til at de avsnittene som tar for seg måter fengselsbetjenten kan bidra på ble begrenset til 4.3 og 4.4. Arbeidsmåtene er også mindre konkrete enn det som var tenkt. Det er viktig å påpeke at det ikke kan utelukkes at det finnes andre måter å arbeide skadereduserende på, og at det kan være flere faktorer som ligger til grunn for å muliggjøre arbeidet.

3.0 Teorigrunnlag

3.1 Isolasjon i fengsel

Jeg har i mitt litterære søk gjort forsøk på å finne en selvstendig og anerkjent definisjon av isolasjon i fengsel. Begrepet er mye diskutert i litteraturen, men en fullstendig rettslig definisjon er ikke etablert. I 2011 definerte den europeiske torturforebyggingskomiteen (CPT) isolasjon som «whenever a prisoner is ordered to be held separately from other prisoners» (Europarådet 2011, s. 1-2). CPT vektlegger i sin definisjon at det mest inngripende ved isolasjonen er at innsatte mister muligheten til kontakt og samvær med andre innsatte. I 2015 oppdaterte FN sine Mandelaregler som regnes som FNs minimumsstandard for behandling av innsatte. Der slås det fast at isolasjon refererer til «confinement of prisoners for 22 hours or more a day without meaningful human contact» (FNs standard minimumsregler for behandling av innsatte 2015, s. 18). Sentrale elementer fra FNs definisjon er at de innsatte holdes fysisk adskilt i minimum 22 timer, og er uten meningsfull menneskelig kontakt. I følge Rua & Smith (2019, s. 20-21) ligger Istanbulerklæringen fra 2007 til grunn for denne definisjonen. Der utdypes det hva som er typisk for isolasjon, og det legges stor vekt på mangelen av meningsfull sosial kontakt. Uten meningsfullhet blir den sosiale kontakten sporadisk, ensformig og uten empati. Utdeling av mat og andre rutinemessige møter regnes ikke som meningsfull kontakt. Videre forteller Rua & Smith (2019, s. 21-22) at kontakten bør være ansikt til ansikt, kontinuerlig og innebære en ekte dialog. Ut fra en menneskerettslig standard bør kontakten gi velvære gjennom empatiske utvekslinger, og vedvarende sosiale samhandlinger. Horn (2017, s. 30) peker også på hvordan muligheten for sosial kontakt begrenses på tre ulike måter ved isolasjon. Kontakten med familie og venner, ansatte i fengslet og med andre innsatte.

Det ligger i både CPT og FNs definisjon at isolasjon i fengsel betyr en fysisk adskillelse fra fellesskapet, og at den ikke er frivillig. CPT viser også til at isolasjon kan ilegges av både retten og fengselet (Europarådet 2011, s. 1-2). Straffeprosessloven regulerer isolasjon ilagt av retten og straffegjennomføringsloven regulerer fengselsbesluttet isolasjon.

Straffeprosessloven §186a hjemler rettens mulighet til å ilagge innsatte fullstendig isolasjon. Dette gjelder innsatte som er varetektsfengslet og omhandler kun denne gruppen. Fullstendig isolasjon vil si at innsatte isoleres helt fra samvær med andre innsatte (strpl. §186a). Horn (2017, s. 30-32) viser til at ved fullstendig isolasjon er også innsatte fratatt muligheten til å kommunisere med omverden på grunn av faren for bevisforspillelse. Dette innebærer at

innsatte også fratras muligheten til å kommunisere med andre utenfor fengselet. Muligheten innsatte har til å kommunisere med andre mennesker er da begrenset til offentlig forsvarer og ansatte innenfor fengselet.

To ulike former for isolasjon som kan besluttes av fengselet i henhold til straffegjennomføringsloven er bruk av sikkerhetscelle jf. strgjfl. §38 og utelukkelse fra fellesskapet jf. strgjfl. § 37. Fengselsbeslutten isolasjon kan ilegges alle innsatte i fengsel uavhengig om innsatte sitter varetektsfengselet, soner dom eller bøter (Nasjonal institusjon for menneskerettigheter, 2012). Ileggelsen av isolasjon krever at ansatte i Kriminalomsorgen fatter vedtak på beslutningen (Høidal 2019, s. 260). Bruk av sikkerhetscelle er et tvangsmiddel og slik form for isolasjon skal kun brukes i ekstraordinære tilfeller. Kriminalomsorgen kan bruke tvangsmidler i situasjoner hvor det er strengt nødvendig, og lempeligere virkemidler er vurdert eller forsøkt, og ikke funnet tilstrekkelig (strgjfl. §38). Innsatte kan også isoleres ved at de utelukkes fra fellesskapet. Strgjfl. § 37 gir ansatte mulighet til å ilegge innsatte utelukkelse fra fellesskapet som forebyggende tiltak. Kriminalomsorgen kan iverksette slike tiltak for å hindre innsatte i å påvirke miljøet i fengselet negativt, skade seg selv eller andre, fremsette trusler, begå materiell skade eller begå straffbare handlinger. I tillegg kan innsatte utelukkes fra fellesskapet for å kunne opprettholde ro, orden og sikkerhet i fengselet. Den strengeste formen for utelukkelse jf. strgjfl. § 37 er hel utelukkelse. Hel utelukkelse betyr at innsatte fratras all mulighet til samvær og fellesskap med andre innsatte (strgjfl. §37 retningslinje).

3.2 Kritikk av isolasjon i norske fengsel

Rua & Smith (2019) påpeker at kriminalomsorgen har vært utsatt for både nasjonal- og internasjonal kritikk i forhold til bruk av isolasjon og dens skadevirkninger. Kritikken er fremmet av den europeiske torturforebyggingskomiteen (CPT) og FN's torturkomite (CAT). Allerede i 1993 påpekte CPT kritikkverdige forhold knyttet til isolasjon i norske fengsler, og kom med ulike anbefalinger til kriminalomsorgen. CPT hadde ingen nevneverdig kritikk mot de fysiske forholdene, men rettet fokuset mot mangelfull menneskelig kontakt overfor innsatte som var isolert. Oppfølgingen av innsatte ble betegnet som svært mangelfull. Videre pekte CPT på at innsatte som var isolert over lengre tid burde tilbys større grad av aktivisering (Europarådet 1994, s. 49). Norge svarte på CPTs rapport med å vise til at isolerte ville tilbys varierte aktiviteter, psykisk trening og kontakt med fengselsansatte, så langt ressursene tillot slik aktivitet og kontakt (Europarådet 1994, s. 15). I 1997 påpekte CPT at tilstanden var

tilnærmet lik som i 1993 og det forelå ikke tilstrekkelige rutiner for å ivareta de isolerte. I tillegg påpekte CPT at tilgangen isolerte hadde til kommunikasjon med fengselsansatte var avhengig av initiativet til hver enkelt tjenestemann. CPT anbefalte at det burde utarbeides rutiner som skulle sikre de isolerte meningsfull aktivitet, og en garanti for tilstrekkelig mengde menneskelig kontakt. Rutinene skulle hindre skadevirkninger av isolasjon (Europarådet 1997, s. 10-16). Etter CPTs kritikk fra 1997 utformet fengselsstyret et rundskriv som tok for seg behandlingen av varetektsinnsatte. Rundskrivet hadde spesielt fokus på de som var ilagt restriksjoner, og det ble lagt vekt på tiltak som skulle redusere skadevirkninger av isolasjon (Justis- og politidepartementet 1997). Til tross for fengselsstyrets rundskriv påpekte CPT i sin rapport fra 2000 at forholdene i norske fengsel fortsatt var mangelfulle (Europarådet 2000, s. 35). I 2011 ble det igjen rettet kritikk til behandlingen av isolerte. CPT anbefalte da at innsatte som satt fullstendig isolert burde få doblet sin tilgangen til aktivitet og tid utenfor cellen. CPT mente også at isolerte innsatte burde få medisinsk tilsyn minimum en gang i døgnet (Europarådet 2011, s. 28-29). Fra CPTs seneste besøket i 2018 var dette fortsatt en bekymring. Til tross for anbefalinger gjennom årene viser CPT fortsatt til at håndteringen av isolerte er mangelfull, og at skadevirkningene av isolasjon er alt for omfattende (Europarådet 2019).

CAT viste i sin rapport fra 2018 stor bekymring rundt bruken av isolasjon i norske fengsler. CAT var spesielt bekymret for forholdene knyttet til langvarig isolasjon og økningen av antall vedtak som var fattet i forhold til utelukkelse fra fellesskapet. I tillegg ytret CAT bekymring knyttet til rutinemessige praksiser som førte til isolasjon. CAT la også vekt på manglende oppfølging av innsattes psykiske helse. De pekte på at innsatte i norske fengsler hadde høy forekomst av psykiske lidelser, og manglet tilstrekkelig helsemessig oppfølging. Dette mente CAT førte til at psykisk syke ble isolert fremfor å få nødvendig helsemessig behandling (FNs torturkomite 2018).

Den nasjonale kritikken i de senere år har tatt utgangspunkt i sivilombudsmannens besøksrapporter. Rapportene resulterte i en særskilt melding til stortinget om isolasjon og mangel på menneskelig kontakt i norske fengsler. Sivilombudsmannens oppgave er å forebygge tortur og annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff ved frihetsberøvelse (Sivilombudsmannen 2019). Sivilombudsmannen (2018, s. 26) uttrykker i sin besøksrapport fra Oslo fengsel bekymring for de alvorlige skadevirkningene isolasjon kan føre til. Det pekes på den økte risikoen for selvmord blant innsatte som er eller har vært isolert. At sivilombudsmannen har gått til det steget å sende en særskilt melding til stortinget

betyr at sivilombudsmannens kraftigste virkemiddel innenfor hans mandat er iverksatt (Sivilombudsmannen 2019).

3.3 Isolasjonens skadevirkning

I Norge har psykiateren Tor Gamman vært sentral i forhold til å beskrive helsemessige skadevirkninger av isolasjon. Gamman gjennomførte i 1995 en studie som tok for seg uheldige helsemessige effekter av isolasjon. Gamman sammenlignet helseplager hos innsatte som var isolert med en kontrollgruppe som ikke var isolert. Resultatet viste blant annet at etter en tid i isolasjon oppsto en passivisering som det var vanskelig å beskytte seg mot, selv om de innsatte selv trodde de kunne det. Flere mistet også selvkontrollen, som igjen førte til at flere ble svært selvdestruktive. Gamman registrerte også at de isolerte hadde mer plager av både somatisk og psykisk karakter (Gamman 1995).

Sharon Shalev skrev i 2008 en avhandling for å bevisstgjøre potensielle skadevirkninger av langvarig isolasjon. Shalev (2008, s. 17) mener det er tre hovedaspekter som blir påvirket av isolasjonen. Den sosiale isolasjonen, reduksjon av stimuli og tap av kontroll over aspekter i eget liv. Det å være sosialt isolert kan føre til at den innsatte oftere trekker seg tilbake og begynner å isolere seg selv. Shalev (2008, s. 18-20) mener dette kan føre til at innsatte kan føle ubehag i sosiale settinger, og fungerer dårligere i fengselssamfunnet. I tillegg vektlegges det at skadevirkningene ikke alltid er like fremtredende i et tidlig stadie, og kan oppstå i etterkant av fengselsoppholdet. Dette mener Shalev kan undergrave muligheten for å lykkes etter endt soning, og gjør at mange søker seg tilbake til fengselstilværelsen. Videre beskrives det at reduksjon av stimuli blant annet kan føre til nedsatt hjerneaktivitet. Tap av kontroll over aspekter i eget liv, over lengre tid, vil kunne ha store negative psykologiske effekter. Vanlige symptomer som beskrives er alt fra apati til aggresjon. Shalev (2008, s. 20) mener at tapet av kontroll over tid, kan føre til uprovosert aggressiv oppførsel rettet mot både ansatte og andre innsatte. Skadevirkningene kan også føre til ulike former for selvskading. Shalev (2008, s. 15) mener de psykologiske skadevirkningene av isolasjon er størst. De vil variere med den innsattes evne til å tilpasse seg, samt kontekst og lengde på isolasjonen. Det blir presentert mange symptomer og reaksjoner som samsvarer med skandinaviske undersøkelser (Smith & Koch 2019, s. 126-130).

Smith & Koch (2019, s. 134-135) har laget en liste som samler symptomer og reaksjoner som kan oppstå under og etter isolasjon. Listen beskriver både fysiske, kognitive og følelsesmessige symptomer og reaksjoner. Hodepine, hjertebank, magesmerter og

fordøyelsesbesvær er noen av de fysiske reaksjonene som kan oppstå. Konsentrasjonsvansker, forvirrende tankeprosesser og hukommelsestap er eksempler på kognitive symptomer. De følelsesmessige reaksjonene er for eksempel depresjon, angst, panikk, selvskading og voldelige reaksjoner. I tillegg lister de opp hallusinasjoner, paranoia, apati, søvnevansker og selvmordstanker som mulige reaksjoner.

Smith & Koch (2019, s. 126-130) beskriver at skadevirkningene kan inntreffe etter både kort og lang tid, og at tidsaspektet knyttet til isolasjonen spiller inn på skadeomfanget. En av undersøkelsene de viser til er gjennomført i Danmark. Den beskriver at etter to uker i isolasjon er risikoen for innleggelse av psykiatriske hensyn fem ganger større hos isolerte enn hos ikke-isolerte. Etter 40 dager i isolasjon øker risikoen, og er 50 ganger større for isolerte enn hos ikke-isolerte innsatte.

Både Gamman (1995), Shalev (2008) og Smith & Koch (2019) belyser at innsatte kan ha individuelle reaksjoner på isolasjon. Mange symptomer og reaksjoner som er presentert fra listen går igjen i alle bidragene, og de peker også på at potensielle skadevirkninger av isolasjon stiger hyppig i takt med varigheten.

4.0 Fængselsbetjente som profesjonsutøvere

Teorien viser at isolasjon er meget belastende og kan føre med seg ulike alvorlige skadevirkninger. Bruk av isolasjon i fængsel har vært gjenstand for kritikk fra både nasjonalt- og internasjonalt hold. For å kunne svare på hvordan fængselsbetjente skal kunne bidra til å redusere skadevirkningene av pålagt isolasjon vil det være nødvendig å se nærmere på fængselsbetjentrollen. Jeg vil starte med fængselsbetjentens rolle i organisasjonen, skjønnsmessige vurderinger og dobbeltrolle. Deretter vil jeg se nærmere på isolasjonens tidsaspekt og skadeomfang.

4.1 Fængselsbetjente og skjønnsetøvelse

Vabø (2014, s. 15-16) beskriver førstelinjen i menneskebehandlerne organisasjoner som bakkebyråkrater. Bakkebyråkraten er en betegnelse på yrkesutøveren som befinner seg nederst i organisasjonens hierarkiske struktur. Videre beskrives bakkebyråkraten som personen i organisasjonen som har tette kontakt med de menneskene som organisasjonen håndterer. Ut i fra beskrivelsen blir det tydelig at fængselsbetjente kan regnes som kriminalomsorgens bakkebyråkrat. Fængselsbetjente er den tjenestemannen i

kriminalomsorgen som har den tetteste kontakten med innsatte. Videre vektlegger Vabø (2014, s. 15-16) at bakkebyråkraten skal inneha nødvendige kvalifikasjoner, som skal føre til at yrkesutøveren løser sitt oppdrag i tråd med de rammer og forventninger som er satt av forvaltningen. Fengselsbetjenten representerer kriminalomsorgens førstelinje, og skal bidra til å gjennomføre samfunnsoppdraget til etaten på en profesjonell og tilfredsstillende måte. Bakkebyråkraten er tildelt autonomi som definerer hvilket handlingsrom yrkesutøveren har i sitt arbeid. Ved å være tildelt autonomi etableres en forventning til at yrkesutøveren evner å ta ulike skjønnsmessige vurderinger for å kunne realisere sitt arbeid. Nymo (2019, s. 339) beskriver fengselsbetjenten som en profesjonsutøver som innehar autonomi. Denne styres av kriminalomsorgens rammeverk, lover og retningslinjer. I tillegg skal fengselsbetjentens yrkesutøvelse representere kriminalomsorgens verdier, prinsipper og menneskesyn. Det vil si at fengselsbetjentens yrkesutøvelse er regelbasert, samtidig som det forventes at fengselsbetjenten skal utøve skjønn i sin tjeneste.

Vabø (2014, s. 30-31) mener at det forventes at yrkesutøveren evner å forvalte skjønnnet på en ansvarlig måte. Fengselsbetjentens arbeidssituasjon preges av ulike skjønnsmessige vurderinger og valg som skal oppfylle overordnede mål. Vabø beskriver videre at slike situasjoner kan føre til utfordringer for bakkebyråkratens skjønnsutøvelse. I mitt arbeid har jeg opplevd at bruk av skjønn kan være avgjørende for hvordan fengselsbetjenten som yrkesutøver håndterer innsatte som sitter isolert. Jeg ønsker å beskrive dette ved å bruke opplevelser fra egen arbeidserfaring. Ved flere anledninger har jeg opplevd innsatte som beskriver fysisk og psykisk ubehag under isolasjon. Beskrivelsene er mange, men i generelle trekk har jeg opplevd det jeg tolker som klaustrofobiske beskrivelser. Det kan for eksempel være at veggene på cellen kommer mot dem, tung pust, følelse av panikk og trangen til å komme seg ut av cellen. I slike tilfeller anser jeg fengselsbetjentens evne til å utøve skjønn som avgjørende for hvordan man kan bidra til å redusere skadevirkningene av isolasjon. I følge Nymo (2019, s. 339) skal fengselsbetjenten ved bruk av skjønn tilpasse gjeldende regler for å oppnå best mulig tjenesteutøvelse. Det vil i dette tilfelle kunne være at jeg som fengselsbetjent går utenfor gitte rutiner og tilbyr innsatte ekstra luft, aktivitet utenfor cellen eller samtaler. For å kunne gjennomføre dette vil det være avgjørende at fengselsbetjenten innehar kunnskap om hvilke regler som kan tilpasses ved bruk av skjønn, og hvilke regler som er absolutte. Med absolutte regler menes regler som ikke har rom for tolkning og tilpassing (Nymo, 2019, s. 339). Kompleksiteten i rollen som fengselsbetjent blir da tydelig gjennom kravet til å følge gitte regler og rutiner, samtidig som rollen skal ha en omsorgsfull

tilnærming overfor innsatte (Lundeberg & Mjåland, 2019, s. 297-301). Fransson & Brottveit (2015, s. 113) mener også at fengselsfaglig skjønn preges av fengselets sikkerhetsrutiner, samtidig som det skal legges til rette for tilbakeføring og forebyggende arbeid. Hvordan fengselsbetjenten skal kunne bidra til å redusere skadevirkninger av isolasjon er en form for forebyggende arbeid. Dette arbeidet kan tenkes å basere seg på hvordan fengselsbetjenten evner å forvalte skjønnet. Det blir påfallende at dette kan skape rom for ulik praksis. Det vil da være opp til hver enkelt fengselsbetjent å vurdere sin utøvelse av skjønn. Dette er et element CPT har fremhevet i sin kritikk. CPT viser til at innsatte vil være avhengig av den ansattes initiativ for å få tilstrekkelig mengde menneskelig kontakt. CPT anbefalte at det ble etablert rutiner som skulle garantere tilstrekkelig mengde menneskelig kontakt (Europarådet 1997, s. 10-16). I CPTs seneste rapport var det fortsatt stor bekymring knyttet til skadeomfanget av isolasjon (Europarådet 2019). Dette gir et inntrykk av at nødvendige tiltak ikke er etablert eller fungerer tilstrekkelig. Ved å rutinefeste menneskelig kontakt kan det tenkes at man oppnår en vedvarende sosial samhandling som Rua & Smith (2019, s. 21-22) mente var viktig. På den andre siden vil det å rutinefeste en slik kontakt kunne tenkes å fjerne opplevelsen av en ekte og empatisk dialog. Kontakten kan bli statisk og mulig oppleves som et gjøremål fremfor det å faktisk ha meningsfull sosial kontakt. Definisjonen av isolasjon legger til grunn at det er det meningsfulle i kontakten som er avgjørende (FNs standard minimumsregler for behandling av innsatte 2015, s. 18). Rua & Smith (2019, s. 22) poengterer at uten det meningsfulle kan det teknisk sett fortsatt regnes som isolasjon. For å få til meningsfull kontakt som fengselsbetjent mener jeg at det kan være nødvendig å bruke skjønn for å kunne imøtekomme den enkelte innsattes behov. Det som regnes som meningsfullt for én innsatt trenger ikke å være meningsfullt for en annen. Fra et fengselsbetjentperspektiv anser jeg det lite fruktbart i det skadereduserende arbeidet å rutinefeste en slik kontakt. Fengselsbetjenten må lære hvilke regler som ikke er absolutte, kunne fange opp ulike behov og identifisere tegn på skadevirkninger. Skjønnsbruk etablerer da en mulighet, og legger føringer på hvordan fengselsbetjenten kan arbeide skadereduserende.

4.2 Dobbelrollen

Lundeberg & Mjåland (2019, s. 297-301) mener fengselsbetjenten innehar to ulike roller i yrkesutøvelsen; Vokter- og hjelperrollen. Vokterrollen innebærer at fengselsbetjenten skal sørge for at det opprettholdes ro, orden og sikkerhet i fengselet. Rollen innebærer også at fengselsbetjenten må gjennomføre ulike kontrolltiltak som for eksempel urinprøver, visitering

av celler og personer. Hjelperrollen representerer den omsorgsrelaterte delen av arbeidet, og skal fremme det forebyggende arbeidet.

For å kunne arbeide skadereduserende med isolerte opplever jeg et behov for at hjelperrollen blir mer fremtredende hos fengselsbetjenten. I mitt arbeid opplever jeg at fengselsbetjenten ofte tar utgangspunkt i vokterrollen. Det å opprettholde ro, orden og sikkerhet i fengselet til enhver tid oppleves å føre til at vokterrollen tildeles stor plass hos fengselsbetjenten. I tillegg kan det være vanskelig for innsatte å oppleve fengselsbetjenten som en hjelper.

Fengselsbetjenten har ifølge Lund (2006, s. 303) en tildelt legitim makt, som gjør at vedkommende kan kreve at innsatte gjør det han blir bedt om. Nymo (2006, s. 103) beskriver denne makt som en posisjonsmakt som alltid er til stede. En usynlig mulighet for å bestemme, som skaper et asymmetrisk maktforhold mellom fengselsbetjenten og den innsatte. Den tildelte makten sammen med vokterrollen kan skape lite rom for hjelperrollen.

Jeg skal forsøke å skissere dette ved å bruke et eksempel fra egen arbeidshverdag;

Det var vaktskifte og vi satt på overlappingsmøte, det er et møte mellom av- og påtroppende arbeidslag. Møtet er til for at påtroppende vaktlag skal få vite hva som har skjedd på avdelingen og fengselet tidligere på dagen. Jeg skulle arbeide kveldsskift og var i dette tilfellet mottaker av informasjonen. Jeg fikk raskt informasjon om at vi hadde en innsatt på avdelingen som var utelukket fra fellesskapet jf. strgjfl. §37. Samme innsatte hadde for kort tid siden vært utelukket fra fellesskapet i 5 dager jf. strgjfl. §37. Innsatte hadde nå hatt verbal utagerende og truende atferd. Jeg spurte hva som hadde skjedd og ble fortalt at innsatte var helt "vill" da de henvendte seg til han ved lunsj. Innsatte hadde hatt høyt stemmeleie, vært forvirret og kommet med usammenhengende utsagn. De hadde forsøkt å etablere kontakt med innsatte og bedt han om å roe seg ned. Det førte til at situasjonen eskalerte. Innsatte tok tak i kaffekoppen og beveget seg raskt mot celledøren. Celledøren ble lukket og de hadde hørt at kaffekoppen knuste i døren. Jeg spurte om de hadde hatt dialog med innsatte etter at han ble låst inn på cellen etter hendelsen. Svaret var at dialog ikke var forsøkt, og begrunnelsen var at han måtte roe seg ned først.

Eksempelet viser at informasjonen som utveksles gir tilstrekkelig informasjon i forhold til å ivareta ro, orden og sikkerhet. Når innsatte har slik atferd trer ofte fengselsbetjentens vokterrolle inn umiddelbart. Eksempelet gir også innblikk i hva som har skjedd i situasjonen, og at visse forholdsregler bør tas før ny kontakt opprettes med innsatte. På den ene siden får

jeg altså informasjon om at det sikkerhetsmessige hensynet er ivaretatt. På den andre siden mangler informasjon om hva som faktisk kan ha ført til innsattes atferd, og om vedkommende har behov for hjelp. Det kan da tenkes at hjelperollen kunne ha preget situasjonen annerledes. Den innsattes atferd samsvarer med symptomer og reaksjoner som Smith & Koch (2019, s. 134-135) presenterte i sin liste over skadevirkninger. Hvis det forutsettes at innsattes atferd var et resultat av isolasjon, mener jeg den isolerte trenger tettere oppfølging. For å kunne bidra til å redusere skadevirkninger av isolasjon må nok hjelperollen benyttes. For at fengselsbetjenten skal kunne komme i posisjon til å hjelpe innsatte kan relasjonsbygging være en av de viktigste elementene (Westrheim & Eide 2019, s. 145). Drægebø (2006, s. 197-199) beskriver troverdige relasjoner som samarbeidsforholdet mellom fengselsbetjent og innsatt. Slike relasjoner krever at fengselsbetjenten viser empati og har en medmenneskelig tilnærming. Det kan tenkes at når fengselsbetjentene i eksemplet ba innsatte om å roe seg ned kom innsatte i kontakt med vokterrollen. Legitim makt kom til uttrykk ved at ansatte instruerte innsatte, og den empatiske tilnærmingen det kan tenkes at innsatte kunne hatt behov for var sannsynligvis fraværende. Relasjonen mellom ansatt og innsatt danner grunnlaget fengselsbetjenten har for å bedrive endrings- og påvirkningsarbeid (Westrheim & Eide 2019, s. 145). Relasjonsbygging kan da tenkes å kunne være en sentral del i det skadereduserende arbeidet. Slike relasjoner forutsetter jeg må basere seg på etablert tillit mellom fengselsbetjenten og innsatte. Horn (2017, s. 30) beskriver at isolerte innsatte kan ha vanskeligheter med å stole på fengselsbetjenten. Fengselsbetjenten innehar vokterrollen og representerer "systemet" som påfører innsatte isolasjon. Det kan tenkes at dette kan prege tillitsforholdet. Ved at vokterrollen automatisk er fremtredende mener jeg at tydeliggjøring av hjelperollen overfor innsatte vil kunne være nødvendig for å arbeide skadereduserende. At fengselsbetjenten er bevisst sine roller, og evner å identifisere behovet for rolleavklaring overfor innsatte, mener jeg kan skape grunnlag for videre arbeid. Dette kan også føre til at man etablerer en form for tillit tidlig i arbeidet med den enkelte innsatt (Lundeberg & Mjåland 2019, s. 299-301). Tilliten kan igjen bidra til hjelperollens relasjonsbygging og muligens fjerne innsattes eventuelle mistillit til vokterrollen.

4.3 Tidsaspekt

Gamman (1995) konkluderte i sin studie at de depressive symptomene som oppsto under isolasjonen relativt raskt opphørte da isolasjonen var over. Tidsaspektet i hans undersøkelse kan være en viktig faktor som preget hans resultater. Innsatte som var med i undersøkelsen

satt isolert i gjennomsnitt 7,8 uker. Som tidligere nevnt viser Smith & Koch (2019, s. 126-130) til at tidsaspektet knyttet til isolasjon preger omfanget av skadevirkningene. Shalev (2008, s. 19-20) på sin side belyser også dette aspektet i forhold til hjerneaktivitet. Ved at isolasjonen minimeres til under syv dager kan det være mulig å reversere den reduserte hjerneaktiviteten, og den innsatte kan igjen søke en mer stimulerende tilværelse. Det vises til at langvarig isolasjon kan redusere hjerneaktiviteten og gi permanente skadevirkninger. Den menneskelige kontakten kan derfor tenkes å være svært viktig under isolasjon for å unngå alvorlige depressive tilstander og andre mulige skadevirkninger. Som tidligere beskrevet er den innsattes mulighet til kommunikasjon begrenset til ansatte ved fengslet under isolasjon, og fengselsbetjenten kan tenkes å spille en vesentlig rolle for å redusere skadevirkningene.

Nytrøen (2019, s. 200) beskriver ut i fra sin erfaring som fengselsbetjent at de fleste innsatte virker til å tåle isolasjonen ganske greit den første uken, men at de fleste i løpet av den andre uken begynner å utvikle ulike symptomer på skadevirkninger. Hun beskriver at under den andre uken i isolasjon endrer de fleste innsatte atferdsmønster, som fører til at de kommuniserer mindre med ansatte og oppleves som nedstemte. I tillegg beskrives det at det kan forekomme ulike kroppslige tegn som tap av mimikk og farge i ansiktet. Hun legger vekt på at det forebyggende arbeidet er viktig for å redusere skadevirkningene av isolasjon. Spesielt når de ulike symptomene fremtrer. For å snu destruktive mønstre vil det også være viktig at arbeidet tilpasses den enkelte innsatt.

I mitt arbeid har jeg ved flere anledninger vært vitne til hvor raskt skadevirkningene av isolasjon kan oppstå. Jeg ønsker derfor å benytte meg av et eksempel hentet fra egen arbeidserfaring. Innsatte satt i varetekt og var pålagt to uker fullstendig isolasjon fra retten. Den første uken opplevde jeg innsatte som meget snakkesalig og kontaktsøkende. Jeg opplevde at han hadde høy selvtillit, og kom med selvsikre uttalelser i forhold til saken sin. Han mente at politiet ikke kunne “knekke” han med isolasjon. Han var sikker på at han ville bli løslatt etter utholdt varetekt. På dette tidspunktet ønsket han samvær og aktivitet sammen med ansatte, utenfor cellen. I starten av andre uke opplevde jeg at innsatte distanserte seg mer, og han ønsket mindre kontakt og samvær. Ved forsøk på dialog responderte innsatte med kortere svar, og i enkelte tilfeller kunne svaret oppleves som usammenhengende. Det ble også tydelig at han mistet begrep på tid og sted. Han spurte ofte hva klokken var og hvilken dag det var. Jeg opplevde han som mer innesluttet og det oppsto tegn som tydet på at han tok mindre vare på seg selv. Det kunne observeres at personlig hygiene og renhold på cellen ble redusert i

løpet av den andre uken. Jeg opplevde også at dialogen var preget av mindre selvtillit, han orket ikke stå opp og måtte motiveres til å forlate cellen.

Eksempelet viser at den innsatte raskt tok skade av det å være isolert. Den passivisering som Gamman (1995) mente ofte oppsto ble tydelig etter kort tid. Vedkommende mistet mer og mer kontroll over tid og sted. Olsson (2019, s. 146-148) beskriver dette som en vanlig reaksjon hos isolerte. For å kunne redusere skadevirkningene mener Olsson at det er viktig å hjelpe den innsatte å etablere struktur i hverdagen. Som tidligere beskrevet er kontakten til den isolerte begrenset til ansatte ved fengslet, og fengselsbetjenten kan tenkes spille en sentral rolle. CPT påpekte i sin kritikk at isolerte mangler tilgang på tilstrekkelig mengde menneskelig kontakt. Jeg mener at evnen fengselsbetjenten har til å etablere tiltak rundt den isolerte vil kunne være avgjørende. Fengselsbetjenten kan da sammen med den innsatte etablere struktur i hverdagen, ha jevnlig samtaler og foreslå ulike aktiviteter som kan gjennomføres på cellen. Dette kan være noen måter fengselsbetjenten kan bidra til å redusere skadevirkningene. Målet må være å redusere opplevelsen av isolasjon gjennom å fremme menneskelig kontakt. Nytrøen (2019, s. 199) mener også at samtaler og ulike aktiviteter med fengselsbetjenten kan flytte fokuset vekk fra den faktiske isolasjonen. Sivilombudsmannen (2019, s. 50) underbygger dette og mener at den mest effektive måten for å redusere skadevirkninger av isolasjon er gjennom meningsfull menneskelig kontakt. For at den innsatte skal oppleve meningsfull menneskelig kontakt må kontakten ifølge Rua & Smith (2019, s. 21-22) være ekte, empatisk og en vedvarende sosial samhandling. For at fengselsbetjenten skal kunne få til dette mener jeg igjen at det vil være viktig at henvendelser skjer utenom fastsatte rutineoppdrag. Etablerer man kontakt kun ved rutineoppdrag kan det tenkes at innsatte ikke opplever kontakten som like ekte og empatisk. Rua & Smith (2019, s. 22) vektlegger at den meningsfulle menneskelige kontakten profesjonelle ansatte kan tilby aldri kan nå opp til, eller erstatte ikke-profesjonelle relasjoner i og utenfor fengslet. Jeg er enig med Engbo (2019, s. 220-222) som sier at ingen utenforstående kan definere hva som oppleves som meningsfullt. Det er opp til hver enkelt å bestemme. Jeg tror at fengselsbetjenten kan bidra til å redusere skadevirkningene av isolasjon gjennom sosial kontakt og tilbud om ulike aktiviteter, som er tilpasset den enkelte. Aktivitet kan være så banalt som å motivere til å rydde og vaske cellen. Poenget med kontakten blir å aktivisere innsatte og skape et formål for dagen. Jeg har opplevd at det å hjelpe innsatte med å etablere egne rutiner har hatt positiv effekt. Det å etablere enkle gjøremål som å stå opp om morgenen, spise frokost, rydde og vaske rommet kan tenkes å bidra til en mer strukturert hverdag. Jeg har gjennom slike tiltak fått et inntrykk av at innsatte

ikke er like passive, og får brukt mer av seg selv. Ved å åpne for muligheten for jevnlig kontakt opplever jeg ofte at innsatte blir mer imøtekommende og kontaktsøkende. Når dette er tilfelle kan det også være mulig å introdusere forskjellige aktiviteter som stimulerer hjernen. Dette for å unngå en kraftig reduksjon av stimuli, som kan føre til nedsatt hjerneaktivitet (Shalev 2008, s. 20). Det vil også kunne tenkes å redusere unødvendig passivisering som ofte preger isolerte innsatte (Gamman 1995). En forutsetning for slike tiltak mener jeg vil avhenge av fengselsbetjentens evne til å kunne identifisere ulike behov hos de innsatte. De skjønnsmessige vurderinger vil da ta utgangspunkt i identifiserte behov, og om det er gjennomførbart innenfor gitte rammer. Opparbeidet relasjon mellom fengselsbetjenten og innsatte oppleves også å legge føringer for slike tiltak. Nytrøen (2019, s. 198-199) forteller at hun hadde som mål å ta kontakt og gi et tilbud til alle innsatte på sin avdeling i løpet av arbeidsdagen. På bakgrunn av en slik strategi opplevde hun mer fornøyde innsatte. Det kan tenkes at dette skyldes fokuset på en etablert og vedvarende sosial kontakt, som fremmer en mer stimulerende tilværelse. Shalev (2008, s. 18-20) beskriver redusert stimuli og det å være sosialt isolert som to av tre aspekter som preger isolasjonens skadevirkninger. Om fengselsbetjenten klarer å påvirke aspektene i en positiv retning gjennom meningsfull menneskelig kontakt, burde det være mulig å bidra til en reduksjon i skadevirkninger.

4.4 Skadeomfang

Shalev (2008, s. 17-20) peker også på at det tredje aspektet som er tap av kontroll over eget liv kan føre til selvskading og selvmordsfare. Dette kan være det vanskeligste å arbeide med som fengselsbetjent. Det å være isolert i fengsel innebærer å inneha lite kontroll over eget liv, og selvskading er mer vanlig hos isolerte enn ikke-isolerte. Hvis skadevirkningene er så omfattende at innsatte overveier å ta sitt eget liv kan det være vanskelig for fengselsbetjenten å identifisere akkurat dette. Det å kunne redusere denne alvorlige formen av skadevirkning opplever jeg som utfordrende. At jeg som fengselsbetjent skal kunne avverge selvmordstanker og potensielle selvmordsforsøk er vanskelig å forestille seg. Selvmord anser jeg som skadevirkningenes ytterste konsekvens, og min jobb er å redusere skadevirkningene før det går så langt. Selv om målet er å redusere selvskading og selvmordsforsøk blant isolerte innsatte opplever jeg at det skjer alt for ofte. I situasjoner hvor innsatte gir uttrykk for at de kommer til å ta sitt eget liv i løpet av kvelden eller natten vil den som fatter beslutningen om bruk av eventuelle tvangsmidler automatisk havne i et dilemma. Dilemmaet vil være at beslutningstakeren på den ene siden må avverge den umiddelbare faren ved å plassere den innsatte på sikkerhetscelle jf. strgjfl. §38. På den andre siden må beslutningstakeren overveie

å påføre en person som hevder at han skal ta livet sitt, mer isolasjon. Økt isolasjon vil mest sannsynlig føre til en forverring av innsattes psykiske tilstand, og nødvendigvis ikke avhjelpe selvmordstankene (Høidal 2019, s. 263). Sivilombudsmannen (2019, s. 66-67) peker på at bruken av sikkerhetscelle som et forebyggende tiltak for å avverge selvmord og selvskade kan oppleves å ha motsatt effekt. Det vises til at inngripende tiltak som bruk av isolasjon kan øke faren for selvmord på kort og lang sikt. I situasjoner hvor innsatte uttrykker at de skal ta sitt eget liv har fengselsbetjenten begrensede muligheter. At fengselsbetjenten skal kunne sørge for at innsatte er trygg på cellen til en hver tid vil kunne være vanskelig å oppnå.

Tjenestemannens eneste mulighet for å være helt sikker på å avverge selvmord vil da være å plassere innsatte på sikkerhetscelle. I følge kriminalomsorgens retningslinjer til strgfjl. §38 skal innsatte tilses av ansatte minst én gang i timen. Det skal også fortløpende vurderes om innsatte skal tilses hyppigere. For å bidra til å redusere skadevirkninger som selvskading og selvmord kan det tenkes at det er under tilsyn fengselsbetjenten kan gjøre en forskjell.

Hammerlin (2009, s. 109-130) mener at selvmordsnære personer har behov for å være i kontakt med lyttende og empatiske mennesker. Det er viktig at personene evner å skape grunnlag for en god relasjon ved å vise forståelse. Han legger vekt på viktigheten av å ikke opptre som dømmende i dialog med den selvmordsnære. Sivilombudsmannen (2019, s. 66-67) viser til at ved flere norske fengsler har selvmordsnære innsatte blitt plassert på sikkerhetscelle. Først og fremst opplever jeg som fengselsbetjent å komme i konflikt med dobbeltrollen som Lundeberg & Mjåland (2019, s.297-301) beskriver. Tjenestemannen kan i utgangspunktet ha ønske om å gi tilstrekkelig omsorg, men opplever at vokterrollen overtar i slike situasjoner. Ved å isolere selvmordsnære på sikkerhetscelle ser man sannsynligvis ingen annen utvei på det aktuelle tidspunktet. Det kan bli sett på som at sikkerhet blir valgt fremfor omsorg. Høidal (2019, s. 262-263) peker på at slike beslutninger baserer seg på skjønn og vurderinger som blir tatt når situasjonen oppstår. Videre legger han vekt på at dette skaper rom for ulikheter i tjenesteutøvelse. Han beskriver samtidig dilemmaet tjenestemannen havner i når innsatte ønsker å skade seg selv eller andre. Det vil da kunne være nødvendig å plassere innsatte på sikkerhetscelle for å avverge umiddelbar fare, og ved et senere tidspunkt vurdere alternative løsninger. Kompleksiteten i fengselsbetjentrollen blir i slike situasjoner veldig fremtredende. Jeg mener at hvordan fengselsbetjenten utfører tilsyn av innsatte vil kunne påvirke omfanget av skadevirkningene. Det vil kunne være et behov for at hjelperrollen er fremtredende og at tilsynet innebærer mer enn å kontrollere at innsatte lever. Hammerlin (2009, s. 128) viser til at selvmordsnære personer har behov for at det forebygges sosialt, gjennomføres samtaler og tilrettelegges rundt den enkelte. Jeg er enig med Hammerlin (2009)

og tror at den sosiale kontakten gjennom samtaler er spesielt viktig. Samtidig vil det være viktig å påpeke at en sikkerhetscelle i utgangspunktet ikke er en ideell plass for å ha gode samtaler og etablere relasjoner. Jeg opplever til tider at vokterrollen kan stå i veien for hjelperrollen. For den innsatte representerer vokterrollen bruken av tvangsmiddelet og vedkommende kan ha vanskelig for å la hjelperrollen komme til. For å kunne skape grunnlag for relasjon mener jeg at det er viktig å være tydelig i dialogen om hvorfor ansatte har valgt å plassere innsatte på sikkerhetscelle. Det å få frem at vi er bekymret for innsatte og bryr oss anses å kunne være viktige elementer for å muliggjøre hjelperrollens arbeid. For å danne grobunn for forståelse og mottakelighet hos innsatte kan en beskrivelse av dobbeltrollen fengselsbetjenten er underlagt også tenkes å være fornuftig. Rolleavklaringen kan ta utgangspunkt i at når fengselsbetjenten ikke finner omsorgsrollen tilstrekkelig vil vokterrollen fremtre for å avverge skadevirkningenes ytterste konsekvens (Lundeberg & Mjåland 2019, s. 297-301). I dette tilfellet må kanskje hjelperrollen samarbeide med vokterrollen for å kunne bidra til å redusere alvorlige skadevirkninger. Når vokterrollen har plassert innsatte på sikkerhetscelle starter hjelperrollens arbeid med å avverge ytterligere skadevirkninger. Ulike psykiske lidelser er som tidligere nevnt skadevirkninger av isolasjon. Rosenquist (2019, s. 222-223) mener at når innsatte sliter psykisk er det vesentlig at fengselsbetjenten oppleves som genuint interessert. Videre trekkes det frem samtaleverktøy som med fordel kan brukes i samtale med psykisk syke. Vise respekt, snakke i korte og hele setninger og prøve å dempe personlige reaksjoner er noen av verktøyene. Disse anses også å kunne være relevant i det skadereduserende arbeidet med isolerte. Fengselsbetjenten må huske at de fleste innsatte kan ha opplevd en rekke avvisninger i sitt liv. Rosenquist (2019, s. 223) mener det kan føre til at innsatte forsøker å avvise fengselsbetjentens forsøk på dialog. Dette for å selv slippe risikoen for å bli avvist. Hvordan fengselsbetjenten møter og kommuniserer med innsatte, blir da viktig. Jeg mener at det også vil være nødvendig for fengselsbetjenten å ha fokus på det meningsfulle i den menneskelige kontakten. Om fengselsbetjenten opplever avvisning mener jeg at det vil det være sentralt for det skadereduserende arbeidet at fengselsbetjenten ikke gir opp forsøk på kontakt. Klarer fengselsbetjenten å etablere en vedvarende kontakt kan det tenkes at relasjonen mellom de oppleves som meningsfull av den innsatte.

5.0 Avslutning

Målet med denne oppgaven var å undersøke hvordan fengselsbetjenten kan bidra til å redusere skadevirkninger av pålagt isolasjon. Jeg trodde i utgangspunktet denne undersøkelsen enkelt

skulle føre frem til flere konkrete måter å arbeide på. Det viste seg å være mer sammensatt enn jeg først antok. Jeg har kommet frem til at hvordan fengselsbetjenten forvalter sitt skjønn, og er bevisst sin dobbeltrolle, oppleves å danne grunnlag for å kunne arbeide skadereduserende. Det å kunne beskrive frittstående og konkrete måter viste seg å være vanskelig å oppnå. Skadereduserende arbeid må derfor ses i en større sammenheng.

Mangelen på meningsfull menneskelig kontakt er det sentrale som preger isolerte innsatte. Den mest effektive måten å redusere skadevirkninger av pålagt isolasjon viste seg å være gjennom meningsfull menneskelig kontakt. For at fengselsbetjenten skal kunne bidra til denne kontakten må det etableres løsninger som er tilpasset den enkelte. Det er viktig å være bevisst at det som anses som meningsfullt er subjektivt. Mennesker er forskjellige og for å imøtekomme den enkeltes behov må fengselsbetjenten bruke skjønnsmessige vurderinger. Hvordan fengselsbetjenten evner å forvalte sitt skjønn på en ansvarlig måte, vil ligge til grunn for å kunne arbeide skadereduserende. I tillegg vil en bevisstgjøring av fengselsbetjentens dobbeltrolle kunne være nødvendig. For at fengselsbetjenten skal kunne komme i posisjon til å hjelpe vil det være viktig at hjelperrollen er synlig for, og akseptert av innsatte. Hjelperrollen danner grunnlag for relasjonsbygging og legger føringer for det videre arbeidet.

Tidsaspektet preger skadevirkningenes omfang og fengselsbetjenten kan arbeide skadereduserende gjennom å begrense opplevelsen av isolasjon. Arbeidet forutsetter at fengselsbetjenten gjennom hjelperrollen evner å ta de riktige skjønnsmessige vurderingene og etablerer nødvendige relasjoner. Skjønn og relasjon danner grunnlag for å utforme tiltak sammen med innsatte, som er tilpasset den enkeltes behov. Slike tiltak reduserer opplevelsen av isolasjon og bidrar til å redusere skadevirkningene i et tidlig stadie. Tiltak kan være å gi tilgang på jevnlig dialog, tilstrekkelig tilbud av aktivitet og bistand til å strukturere hverdagen. Det sentrale i utforming av tiltak er at de er tilpasset og møter den enkeltes behov. Ulike tiltak kan føre til vedvarende menneskelig kontakt, som i tillegg stimulerer hjernen. Fengselsbetjenten kan gjennom slike tiltak bidra til å redusere den sosiale isolasjonen og øke stimuli. Variasjon i tjenesteutførelse kan bidra til at den menneskelige kontakten er mindre rutinepreget og kan i større grad oppleves som ekte. Dette kan føre til at den menneskelige kontakten oppleves som mer meningsfull for den enkelte innsatt.

I en perfekt verden vil det skadereduserende arbeidet bidra til at skadevirkningene aldri når sin ytterste konsekvens. Realiteten ser ikke slik ut. Målet med det skadereduserende arbeidet kan noen ganger være å begrense skadeomfanget. Ved fare for tap av liv kan bruk av

sikkerhetscelle være eneste mulighet for å avverge den ytterste konsekvensen. For å kunne redusere ytterligere skadeomfang vil det være viktig hvordan fengselsbetjenten kommuniserer med innsatte under tilsyn. Det blir igjen det meningsfulle i den menneskelige kontakten som påvirker hvordan fengselsbetjenten kan bidra til å redusere skadevirkninger av pålagt isolasjon.

Litteraturliste

Anonym (2019). Mine erfaringer med isolasjon. I P. S. Smith & M. Rua (Red.), *Isolasjon - et fengsel i fengselet*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.

Dalland, O. (2020). *Metode og oppgaveskriving (7.utg.)*. Oslo: Gyldendal akademisk.

Drægebø, H. (2006). Miljøarbeid i fengsel. I E. Larsen (Red.), *Fengslet som endringsarena* (KRUS håndbok 3/2006, s. 193-204). Oslo: KRUS.

Engbo, H. J. (2019) Normalisering og isolation. I P. S. Smith & M. Rua (Red.), *Isolasjon - et fengsel i fengselet*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.

Europarådet: Komiteen for torturforebygging (CPT) (1994). *Report to the Norwegian Government on the visit to Norway carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 27 June to 6 July 1993* (CPT/Inf (94) 11). Hentet fra: <https://www.coe.int/en/web/cpt/norway>

Europarådet: Komiteen for torturforebygging (CPT) (1994). *Response of the Norwegian Government to the report of European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) on its visit to Norway from 27 June to 6 July 1993* (CPT/Inf (94) 12). Hentet fra: <https://www.coe.int/en/web/cpt/norway>

Europarådet: Komiteen for torturforebygging (CPT) (1997). *Report to the Norwegian Government on the visit to Norway carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 17 to 21 March 1997* (CPT/Inf (97) 11). Hentet fra: <https://www.coe.int/en/web/cpt/norway>

Europarådet: Komiteen for torturforebygging (CPT) (2000). *Report to the Norwegian Government on the visit to Norway carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 13 to 23 September 1999* (CPT/Inf (2000) 15). Hentet fra: <https://www.coe.int/en/web/cpt/norway>

Europarådet: Komiteen for torturforebygging (CPT) (2011). *Report to the Norwegian Government on the visit to Norway carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 18 to 27 May 2011* (CPT/Inf (2011) 33). Hentet fra: <https://www.coe.int/en/web/cpt/norway>

Europarådet: Komiteen for torturforebygging (CPT) (2011). *Solitary confinement of prisoners - Extract from the 21st General report of the CPT, published in 2011* (CPT/Inf(2011)28-part2). Hentet fra: <https://www.coe.int/en/web/cpt/solitary-confinement>

Europarådet: Komiteen for torturforebygging (CPT) (2019). *Report to the Norwegian Government on the visit to Norway carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 28 May to 5 June 2018* (CPT/Inf (2019) 1). Hentet fra: <https://www.coe.int/en/web/cpt/norway>

FNs standard minimumsregler for behandling av innsatte (2015). *Mandelareglene*. Hentet fra: <https://www.sivilombudsmannen.no/aktuelt/tortur-forebygging/reviderte-standard-minimumsregler-behandling-innsatte/>

FNs torturkomite (2018). *Concluding observations on the eight periodic report of Norway*. (CAT/C/NOR/CO/8) Hentet fra: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CAT/C/NOR/CO/8&Lang=En

Fransson, E., & Brottveit, G. (2015). Rådsmøtet som event: lokale progresjons- og tilbakeføringspraksiser i et norsk høysikkerhetsfengsel inspirert av et deleuziansk blikk. *Psyke & Logos*, 36(1), 111-128.

Gamman T. (1995) *Uheldige helsemessige effekter av isolasjon. En klinisk studie av to grupper varetektsinnsatte*. Tidsskr Nor Lægeforen nr. 18, 1995; 115: 2243–6

Hammerlin, Y. (2009). *Selv mord og selvmordsnærhet i norske fengsler. Selvmordsforebyggende arbeid i norske fengsel*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter KRUS

Horn, T. (2017). *Fullstendig isolasjon ved risiko for bevisforspillelse: rettspolitiske vurderinger*. Bergen: Fagbokforlaget.

Høidal, A. (2019). Retten til fellesskap vil forebygge isolasjon. I P. S. Smith & M. Rua (Red.), *Isolasjon - et fengsel i fengselet*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.

Justis- og politidepartementet. (1997). *Behandling av varetektsinnsatte - herunder særlige tiltak for varetektsinnsatte ilagt restriksjoner* (Jnr. 96/2245 614.5 D UMV/zq 29.12.1997) [Fengselsstyret rundskriv Fst 6/97]. Hentet fra: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/fst-697/id108143/>

Justis- og politidepartementet. (2008). *Straff som virker – mindre kriminalitet - tryggere samfunn (kriminalomsorgsmeldinga)* (St. meld. nr. 37 (2007-2008)). Hentet fra:

<https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/stmeld-nr-37-2007-2008-/id527624/>

Lund, P. E. (2006). Ledelse og makt i kriminalomsorgen. I E. Larsen (Red.), *Fengslet som endringsarena* (KRUS håndbok 3/2006, s. 294-322). Oslo: KRUS.

Lunderberg, I., & Mjåland, K. (2019). Rus, roller og skjønn. I K. G. Westrheim & H. M. K. Eide (Red.), *Kunnskapsbasert straffegjennomføring i kriminalomsorgen i Norge* (s.278-303). Bergen: Fagbokforlaget

Nasjonal institusjon for menneskerettigheter. (2012). *Bruk av isolasjon i fengsel: norsk lov og praksis i et menneskerettslig perspektiv*. Oslo: Nasjonal institusjon for menneskerettigheter.

Nymo, K. (2006). På sporet av den profesjonelle fengselsbetjenten. I E. Larsen (Red.), *Fengslet som endringsarena* (KRUS håndbok 3/2006, s. 90-109). Oslo: KRUS.

Nymo, K. (2019). Fengselsbetjent i dag – og i morgen. I K. G. Westrheim & H. M. K. Eide (Red.), *Kunnskapsbasert straffegjennomføring i kriminalomsorgen i Norge* (s. 265-273). Bergen: Fagbokforlaget.

Nytrøen, I. (2019). Bruken av isolasjon i fengsel – fra en fengselsbetjents perspektiv. I P. S. Smith & M. Rua (Red.), *Isolasjon - et fengsel i fengselet*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.

Olsson, A. (2019). De psykologiske konsekvenserna av isolering – erfaringer från Hættet Göteborgs ungdomsavdelning. I P. S. Smith & M. Rua (Red.), *Isolasjon - et fengsel i fengselet*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.

Pettersen, R. C. (2019). *Oppgaveskrivingens ABC: veileder og førstehjelp for bachelorstudenten* (2. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.

Rosenqvist, R. (2019). Ivaretagelse og oppfølging av innsatte med psykiske lidelser. I K. G. Westrheim & H. M. K. Eide (Red.) *Kunnskapsbasert straffegjennomføring i kriminalomsorgen i Norge* (s. 206-224). Bergen: Fagbokforlaget.

Rua & Smith (2019) *Isolasjon – et fengsel i fengselet*. I P. S. Smith & M. Rua (Red.), *Isolasjon - et fengsel i fengselet*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.

Shalev, S. (2008). *A sourcebook on solitary confinement*. London: Mannheim center for criminology. Available at SSRN 2177495. ISBN: 978-0-85328-314-0

Smith, P. S. & Koch, I. (2019) Isolationens følger virkninger – fra 1800-tallet til i dag. I P. S. Smith & M. Rua (Red.), *Isolasjon - et fengsel i fengselet*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.

Straffegjennomføringsloven § 2 & forskrift § 1-2. Hentet fra:

<https://www.kriminalomsorgen.no/retningslinjer-til-straffegjennomfoeringsloven.5973335-411497.html>

Straffegjennomføringsloven § 37 og retningslinje til loven. Hentet fra:

<https://www.kriminalomsorgen.no/retningslinjer-til-straffegjennomfoeringsloven.5973335-411497.html>

Straffegjennomføringsloven § 38 og retningslinje til loven. Hentet fra:

<https://www.kriminalomsorgen.no/retningslinjer-til-straffegjennomfoeringsloven.5973335-411497.html>

Straffeprosessloven § 186a. Hentet fra: https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1981-05-22-25/KAPITTEL_4-2#KAPITTEL_4-2

Sivilombudsmannen. (2018) *Besøksrapport - Oslo fengsel 19.-22. november 2018*. (2018/3630). Hentet fra: <https://www.sivilombudsmannen.no/besoksrapporter/oslo-fengsel-omfattende-isolasjon-og-underdimensjonert-helsetilbud/>

Sivilombudsmannen. (2019). *Særskilt melding til Stortinget om isolasjon og mangel på menneskelig kontakt i norske fengsler* (Dokument 4:3 (2018/19)). Hentet fra:

<https://www.sivilombudsmannen.no/publikasjoner/saerskiltemeldinger/>

Vabø, M., & Vabo, S. I. (2014). *Velferdens organisering*. Oslo: Universitetsforlaget

Westrheim, K. G. & Eide, H. M. K. (2019). Fengselsbetjentens rolle i oppfølging av utdannings- og opplæringstilbud til innsatte. I K. G. Westrheim & H. M. K. Eide (Red.) *Kunnskapsbasert straffegjennomføring i kriminalomsorgen i Norge*. Bergen: Fagbokforlaget.